

ATLAS

VAN DE OVERSTEEK

COLOFON

Uitgever

Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

© 2024 Indisch Herinneringscentrum, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2024 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

ISBN 978 94 6456 142 5

NUR 691

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wij hebben geprobeerd alle rechthebbenden van het beeldmateriaal te achterhalen. Dit is mogelijk niet in alle gevallen gelukt. Voor zover personen auteursrechtelijke aanspraken menen te hebben, kunnen zij contact opnemen met Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen.

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door Stichting Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds en M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting.

Samenstellers en auteurs

Margaret Leidelmeijer; Lisa Aarsen

Dataverwerking en -analyse

Henk van Lith; Margaret Leidelmeijer

Eindredactie Indisch Herinneringscentrum

Yvonne van Genugten; Jan van Rosmalen

Beeldresearch

Lisa Aarsen; Margaret Leidelmeijer

Vormgeving, cartografie en infographics

Aperta, Jan Johan ter Poorten

Portretfotografie

Kevin Kwee

Geïnterviewden

August de Bats; Sonja Blaauw; Sandrijn Dekkers; Han Grünewald; Désirée Hoezen; Robinson Jouwe; Susan Kayatoe; Jurriaan Kraak; Achim Pelupessy; Julius Rutumaleassy; John Soedirman; May Ling Thio

Met dank aan

Jacolijn Groesbeek, Yulia Pattopang, Jill Bakker, Romée Mulder, Annelies Jansen-Kleef, Cindy Rodermond-Snabilié, Roy Kneefel, Cathalijne van Oort, Henk Beekhuis, Dennis de Calonne, Tjaart Schillhorn van Veen, Indisch Genealogische Vereniging, Siem Boon, Priscilla Kluge-McMullan, Nico Jouwe, Nancy Jouwe, Huib Akihary, Ron Habiboe, Mirjam Pelupessy, Patricia Tjook-Liem, Yap Kioe Bing, Aart Ruijter, Wim Manuhutu, Rebecca Rutumaleassy en de geïnterviewden voor hun medewerking en gastvrijheid.

Foto omslag

Aankomst spijtoptanten op Schiphol (1964). Bron: Nationaal Archief, Fotocollectie Anefo, fotograaf Jac. De Nijs

INHOUD

7 Voorwoord

9 HOOFDSTUK 1 DE LAAT-KOLONIALE PERIODE

11 De bevolking in de koloniale samenleving

14 De hiërarchische koloniale samenleving (1930)

15 Hoe word je Nederlander?

Persoonlijk verhaal: Sandrijn Dekkers 17

18 Verspreiding van gelijkstellingen over Nederlands-Indië/Indonesië

18 De nationalistische beweging in Indonesië

21 De Japanse inval en bezetting

25 De Japanse invasie

25 Evacuaties

25 Een nieuwe hiërarchie (1942-1945)

Persoonlijk verhaal: Julius Rutumaleassy 27

28 Verplaatsingen van krijgsgevangenen (1942-1945)

Persoonlijk verhaal: August de Bats 31

34 Verplaatsingen van burgergeïnterneerden (1942-1945)

37 HOOFDSTUK 2 HET VERTREK

38 Zes golven van vertrek

39 De uittocht van Nederlandse oorlogsevacués, zieken en verlofgangers (1945-1949)

39 De herbezetting

Persoonlijk verhaal: Sonja Blaauw 43

45 Vlucht en evacuatie naar veilige gebieden

45 Evacuatie vanuit Republikeinse kampen

47 Troepenaanvoer militairen naar Nederlands-Indië/Indonesië

48 Vertrekken of terugkeren/komen?

49 De uittocht volgend op de soevereiniteitsoverdracht (1950-1952)

51 De keuze: Nederlands of Indonesisch staatsburger

54 De gevolgen van de keuze

54 Van Verenigde Staten van Indonesië naar de eenheidstaat *Republik Indonesia*

55 Vertrekken of blijven?

57 Vreemdeling in Indonesië: Geen Indonesisch staatsburger (1952-1957)

57 Ik wil naar Nederland, wanneer mag ik gaan?

Persoonlijk verhaal: Han Grünewald 59

60 Vertrekken of blijven?

61 De Nieuw-Guineakwestie: Zwarte Sinterklaas, de nationalisatie van bedrijven en de Spijtoptanten (1958-1959)

61 Door Indonesië genationaliseerde bedrijven

63 Vertrekken of blijven?

65	Rond 1962: Overdracht Nieuw-Guinea aan Indonesië	
	Persoonlijk verhaal: Robinson Jouwe	67
69	De verspreiding van de bevolking in Nieuw-Guinea	
72	Delfstoffen	
72	De machtsovername door Soeharto (1964-1968)	
73	Vertrekken of blijven?	
	Persoonlijk verhaal: May Ling Thio	75
77	Vertrekken of blijven?	

79 HOOFDSTUK 3 DE OVERSTEEK

81	De schepen en vliegtuigen naar Nederland	
81	De vaar- en vliegroutes	
81	De vaarroutes	
	Persoonlijk verhaal: Susan Kayatoe	85
94	De vliegroute	
94	Doormigratie uit Nederland	
	Persoonlijk verhaal: John Soedirman	97

99 HOOFDSTUK 4 DE AANKOMST

100	Logistiek rondom de opvang	
100	Tijdelijke huisvesting	
	Persoonlijk verhaal: Jurriaan Kraak	107
109	MS Boissevain (1946)	
109	MS Empire Brent (1950)	
	Persoonlijk verhaal: Désirée Hoezen	111
112	MS Johan van Oldenbarnevelt (1956)	
112	SS Roma (1958)	
113	SS Zuiderkruis (1961)	
114	Molukse 'woonoorden'	
114	Van tijdelijke naar vaste huisvesting	
	Persoonlijk verhaal: Achim Pelupessy	117
121	Huisvesting van migranten via Dienst Maatschappelijke Zorg	
121	Molukse woonwijken	
121	<i>Peranakan</i> Chinezen en Papua's	
121	Nawoord	
122	Begrippenlijst	
126	Bronnen	

VOORWOORD

Wereldwijd raken grote groepen mensen op drift door oorlog en conflict. Zij worden weggevoerd in gevangenschap, worden door oorlogshandelingen verdreven van huis en haard, of slaan op de vlucht op zoek naar veiligheid. Deze mensen worden *displaced persons* of ontheemde mensen genoemd. Het is een actueel thema. Rond het midden van de twintigste eeuw start wereldwijd een proces van dekolonisatie. De door Europa en de Verenigde Staten van Amerika gekoloniseerde landen worden onafhankelijk. Er is in de nieuw ontstane staten weinig ruimte voor mensen die voorheen verbonden waren aan het koloniale regime. Zij worden gedwongen het land te verlaten en raken ontheemd.

De mensen die na 1945 vanuit Indonesië naar Nederland vertrekken, hebben oorlog en/of dekolonisatie meegemaakt. In de *Atlas van de Oversteek* vertellen we het verhaal van de groep ontheemde mensen, die zich verbonden voelen of hebben gevoeld met de koloniale samenleving in voormalig Nederlands-Indië/Indonesië. Zij vormen tegenwoordig de postkoloniale gemeenschap uit Indonesië. Deze gemeenschap is etnisch en cultureel zeer divers. Onder hen bevinden zich ook politieke vluchtelingen uit Indonesië, zoals de Papua voormannen met hun gezinnen en Indonesische bannelingen. Nederland telt zo'n twee miljoen mensen die een band hebben met de voormalige kolonie.

Naarmate de tijd voortschrijdt, vermindert in snel tempo het aantal mensen dat de overtocht daadwerkelijk heeft meegemaakt. Herinneringen en verhalen uit de eerste hand worden schaarser. Het doorgeven van persoonlijke verhalen naar volgende generaties is belangrijk. Zij geven 'gevoel' aan de officiële geschiedschrijving. Wat doen deze ervaringen met mensen en hoe werkt dit verleden door in de huidige generatie? Deze informatie is niet alleen interessant voor de nazaten zelf, maar voor iedereen die geïnteresseerd is in het koloniale verleden en de doorwerking van dit verleden in het heden.

In de *Atlas van de Oversteek* wordt het verhaal van ontheemde mensen uit Indonesië compact beschreven in de vorm van informatieve teksten, kaarten, infographics en beeldmateriaal. Waar passend hanteren we in de tekst de term (voormalig) Nederlands-Indië/Indonesië. Hiermee geven wij aan dat het een stuk gedeelde geschiedenis betreft van een archipel die nu Indonesië heet, maar gedurende een bepaalde periode onder Nederlands koloniaal gezag stond onder de naam Nederlands-Indië. Voor de geografische namen gebruiken we de Indonesische spelling tenzij de kaarten gebeurtenissen weergeven die zich afspeelden tijdens de koloniale tijd. De indeling van de eilanden in regio's is gebaseerd op praktische gronden. Deze komen niet overeen met de officiële geografische grenzen.

Twaalf korte persoonlijke verhalen van personen afkomstig uit de postkoloniale gemeenschap maken invoelbaar wat het verleden nu nog steeds voor hen betekent. De *Atlas van de Oversteek* sluit aan bij de tentoonstelling *ONS LAND – Dekolonisatie, generaties, verhalen*, een tentoonstelling van het Indisch Herinneringscentrum en het Moluks Historisch Museum, die te zien is in Museum Sophiahof – Van Indië tot nu.

Yvonne van Genugten
Directeur/Bestuurder
Indisch Herinneringscentrum

A is de aardappel, een luxe in deze tijden,
B is het Brood, dat Toosje kunstig-dun kan snijden.

C zijn de Corvées die je worden opgedragen
Omdat ze noodzakelijk zijn, en niet om te plagen!

D is het Dweilen, waarin Toosje en Bolleboos is,
(Ik Zial heus niet beweren dat zij altoos is!)

D is ook het Duim-zuigen, -ofoei, Mammies verdriet
Wanneer zij die Duim in Toosjes mondje ziet!

E zijn de Eieren reeds langen tijd ontbeerd
't Licht wel of de kippen het leggen zijn verleerd.

E is ook „Extra-Eten-halen”, -als die roep wordt ge-
Ko men ze van alle kanten met sneltrein vaart aan.

F is het Fruit dat je hier verorberen mag;

 't Komt zowat neer op $\frac{1}{3}$ pisang per dag.

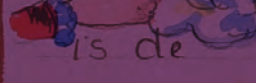

G is de Gaarkeuken die voor ons moet koken,
Tenminste - als er hout is om de schoorsteen te doen roken

G is ook Groenten-zoeken van de afvalhoop.
Die buit wordt veroverd na 'n ware stormloop.

H is het Houthakken, dat Toos eens probeerde
En dat haar op pijnlijke wijze voorzichtigheid leerde.

I zijn de Ingewanden, redding in de Eiwitnood.

J zijn de Jongens, voor wie de poort zich

K is de Koempool: op „Jotsuké” en „Keiree” je best gedaan,
Dan mag je misschien vlug naar huis toe gaan!

K is ook „klamboe-spannen”, Toosje's avondplicht
Daarna zegt ze: „Poppetje gezien, - kastje dicht!”

NEDERLANDS-INDIË / INDONESIAÏE IN VERHOUDING TOT NEDERLAND

HOOFDSTUK 1 DE LAAT-KOLONIALE PERIODE

Op 15 augustus 1945 capituleert Japan en eindigt de Japanse bezetting in voormalig Nederlands-Indië. Op 17 augustus 1945 roepen Soekarno (1901-1970) en Mohammed Hatta (1902-1980) de *Republik Indonesia* uit. Het zijn sleutelmomenten in de gedeelde geschiedenis van Indonesië en Nederland. De jonge republiek wil geen terugkeer naar het oude koloniale bestel en Nederland wil juist zijn positie in Nederlands-Indië/Indonesië niet opgeven. Wat volgt is een periode van gewelddadige strijd afgewisseld met moeizame onderhandelingen. Er vallen veel slachtoffers, waarvan het merendeel onder de Indonesische bevolking. Uiteindelijk verliest Nederland dit conflict, mede onder internationale druk vanuit de Verenigde Naties. Op 27 december 1949 wordt de soevereiniteit overgedragen aan de Verenigde Staten van Indonesië. Nog geen jaar later wordt, op de symbolische datum 17 augustus 1950, de eenheidsstaat Indonesië uitgeroepen.

Het einde van de Japanse bezetting en de soevereiniteitsoverdracht vormen het begin van de uittocht van mensen die op een of andere wijze verbonden waren met het koloniale bewind, of als zodanig werden gezien. Door betrokkenen wordt de reis naar Nederland verschillend ervaren. Men ziet het als een terugkeer naar het vaderland (repatriëring), als een migratie, als een gedwongen vertrek of als een vlucht. Zes migratiegolven volgen elkaar op. Na 1968 neemt de migratiestroom uit Indonesië sterk af. De soevereiniteitsoverdracht markeert een harde grens tussen Nederland en Indonesië. Om deze grens te mogen oversteken, luistert het nauw welke juridische of maatschappelijke status je als burger tijdens de koloniale periode hebt of hebt gehad. Het is niet altijd even vanzelfsprekend dat je naar Nederland mag vertrekken. In dit hoofdstuk bespreken we de hiërarchische koloniale samenleving en de positie die verschillende bevolkingsgroepen binnen deze samenleving hebben. Daarnaast gaan we in op de Indonesische Nationalistische beweging die zich hiertegen verzet en die streeft naar een onafhankelijk Indonesië. Dit streven wordt gerealiseerd op 17 augustus 1945, twee dagen na de Japanse capitulatie. Eind 1945 komt de grote naoorlogse migratie op gang en vestigen postkoloniale gemeenschappen zich in Nederland. De naoorlogse migratie is echter niet het begin van de vele verplaatsingen die deze mensen hebben meegemaakt. De ontheemding, het verdreven worden van huis en haard, begint voor velen van hen met de Japanse inval. Vandaar dat in dit hoofdstuk de aandacht ligt op gedwongen verplaatsingen tijdens de periode 1942-1945.

De bevolking in de koloniale samenleving

In de loop van drie eeuwen heeft Nederland zich, zowel door geweld als door handel, de soevereiniteit in de Indonesische Archipel toegeëigend. Aan het begin van de twintigste eeuw is dit proces voltooid en oefent Nederland het gezag uit over het gebied dat nu het huidige Indonesië vormt. De inwoners verliezen hierdoor hun recht op zelfbeschikking. In de koloniale samenleving is het Europese element leidend. Het voormalige Nederlands-Indië hanteert een indirect bestuursstelsel bestaande uit twee componen-

DE TIJDLIJN / 1860-1941

01.01.1860 Afschaffing slavernij

17.11.1869 Officiële opening van het Suezkanaal

Atjehoorlog (1873-1913)

1860

1870

1880

Afschaffing van het Cultuurstelsel (1870)

Introductie hoger onderwijs in voormalig Nederlands-Indië (1920-1923)

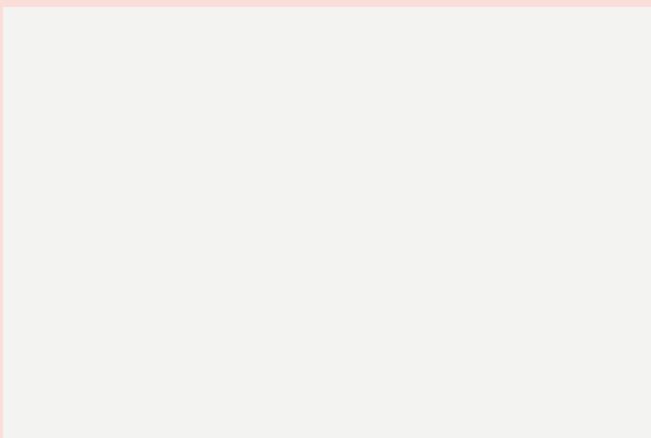

04.07.1927 Oprichting Partai Nasional Indonesia (PNI)

Onderdrukking communistische opstanden West-Java en West-Sumatra (1926-1927)

1920

1925

27.09.1940 Driemogendhedenpact (Tripartite Pact) samenwerkingsovereenkomst tussen Duitsland, Japan en Italië

26.11.1940 Stafconferenties Geallieerden: afspraken gezamenlijk militair optreden tegen Japan

1940

MRT

MEI

JUL

SEP

NOV

12.09.1940 Economische onderhandelingen met Japan

12.12.1892 De wet op het Nederlandschap en het ingezetenschap van kracht in Nederlands-Indië

06.09.1912 Oprichting Indische Partij

10.10.1912 Oprichting Sarekat Islam

18.05.1918 Installatie Volksraad in Batavia

1900

1910

1920

17.09.1901 Ethische politiek van kracht

20.05.1908 Oprichting Boedi Oetomo

12.12.1930 Veroordeling PNI-leden

28.12.1933 Verbanning Soekarno naar Flores

16.07.1935 Mussert (NSB) op bezoek in Indië

Nationalisten richten Gapi op (1939)

1935

1940

29.09.1936 Petitie-Soetardjo

14.08.1941 Atlantic Charter

07.12.1941 Aanval op Pearl Harbor

13.04.1941 Neutraliteitsverdrag tussen Japan en Sovjet-Unie

19.09.1941 Aankondiging Japan opbouw 'Groot-Oostaziatische Gemeenschappelijke Welvaartsfeer'

1941

MRT

MEI

JUL

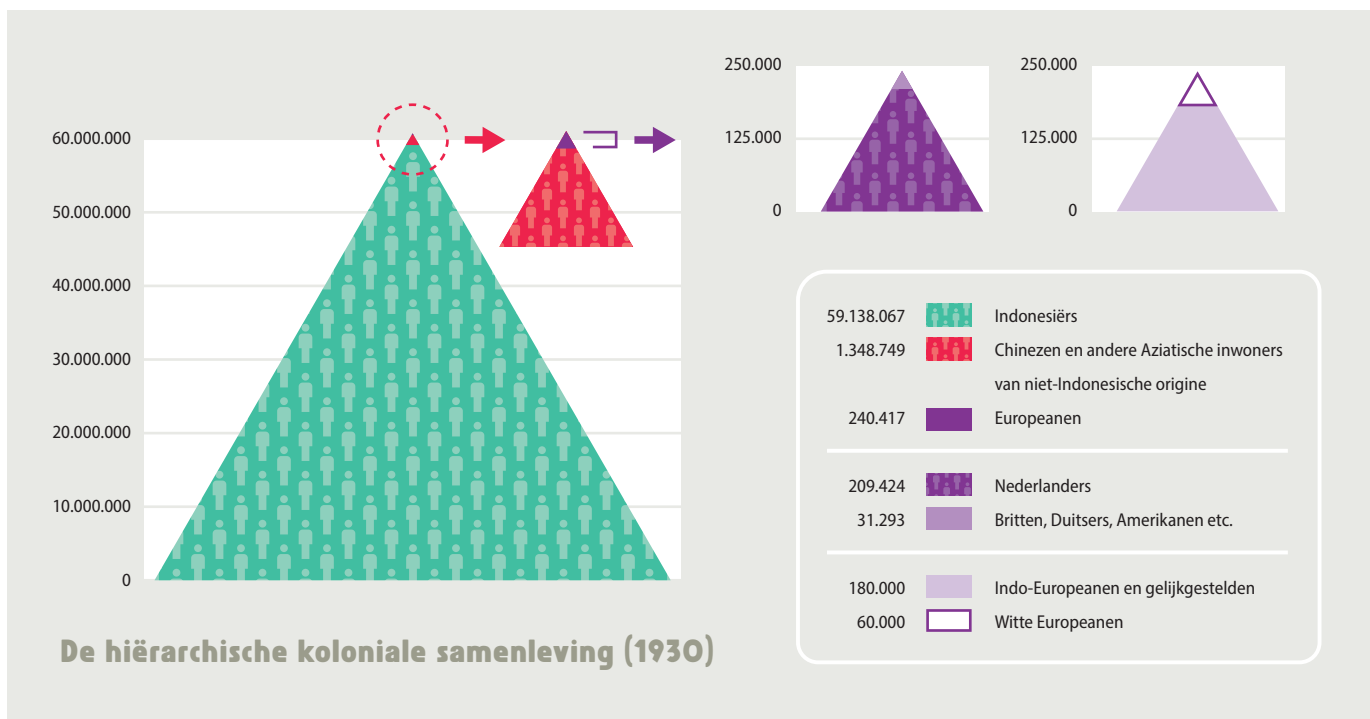
SEP

NOV

25.07.1941 Japan bezet zuidelijk Indo-China

26.07.1941 Afkondiging algemeen handels-embargo tegen Japan

15.11.1941 Oorlogsbesluit Japan

Bron: Beets, Gijs e.a., *De Demografische Geschiedenis van de Indische Nederlanders* (Den Haag, 2002) pag. 25

ten: het Nederlands-Indische gouvernement en het zogenoemde 'Inheemse bestuur', dat wordt uitgeoefend door leden afkomstig uit de lokale aristocratie. De ongelijke verdeling tussen deze twee systemen wordt symbolisch aangeduid met de verhouding tussen broers, waarbij het gouvernement de rol van de oudere broer vervult. Iedere 'inheemse' bevolkingsgroep valt onder zijn eigen bestuur en rechtspraak. De kolonie wordt dan ook bestuurd met een relatief klein Europees ambtenarenapparaat.

De hiërarchische koloniale samenleving (1930)

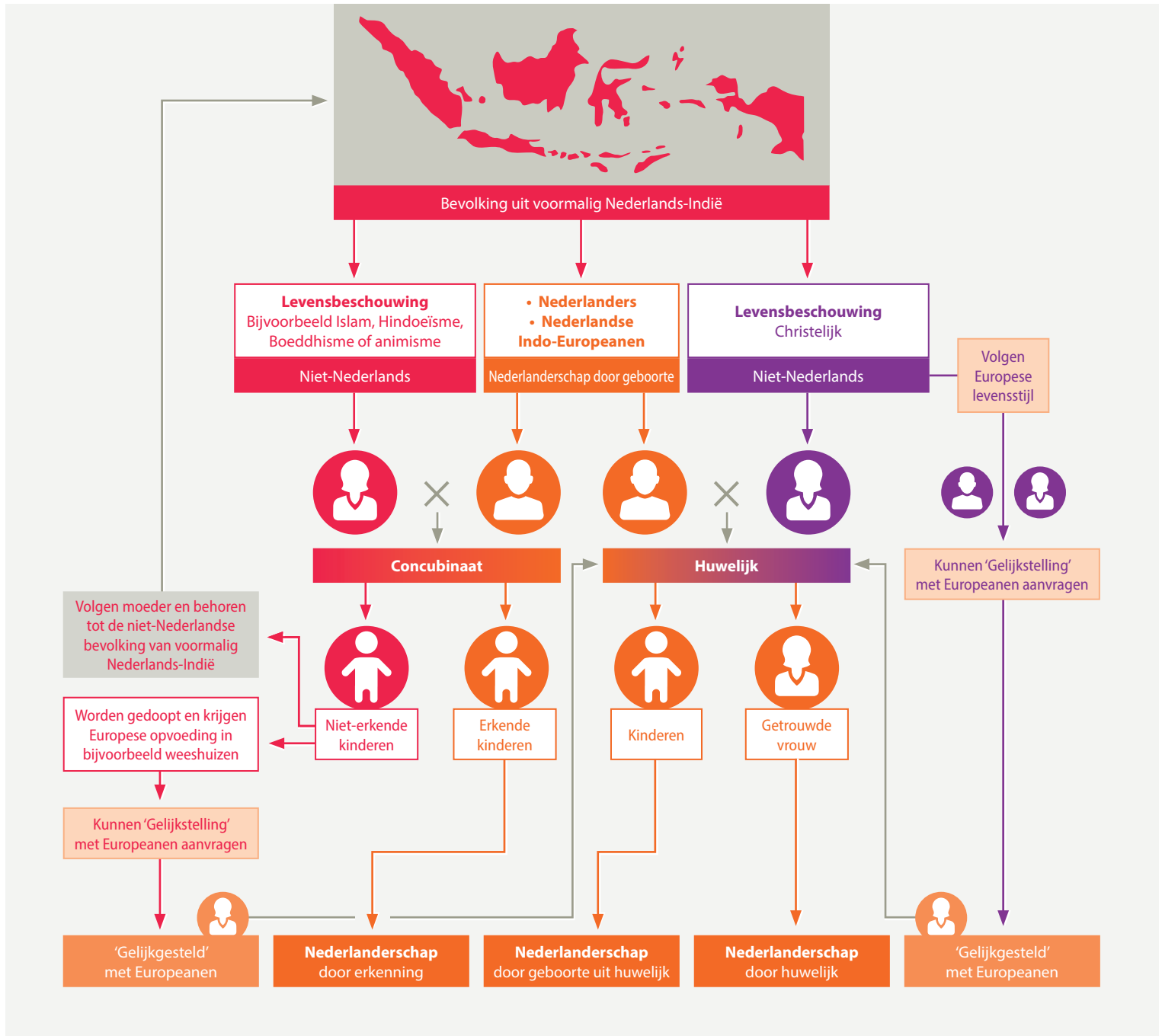
De bevolking in voormalig Nederlands-Indië is juridisch verdeeld in drie groepen: de Europeanen (inwoners met de Nederlandse of een andere Europese nationaliteit), 'Vreemde Oosterlingen' (Aziatische inwoners van niet-Indonesische origine, zoals bijvoorbeeld Chinezen en Arabieren) en de zogenaamde 'Inlanders' (iedereen afkomstig uit de Indonesische archipel). Deze benamingen zijn koloniaal van aard en worden tegenwoordig niet meer gebruikt. Tot de Europeanen behoren ook de personen die met Europeanen zijn gelijkgesteld of op wie het zogenaamde Europeaanschap van toepassing is. Men spreekt hier van 'gelijkstelling' en zogeheten 'toepasselijkverklaring'. In de atlas worden de termen 'gelijkstelling' of 'gelijkgestelden' gebruikt om deze groep aan te duiden. Deze personen kunnen uit verschillende bevolkingsgroepen uit de Indonesische archipel afkomstig zijn, zoals Molukkers, Menadonezen maar ook niet-gewettigde kinderen van Europese mannen. In 1892 wordt de wet op het Nederlanderschap ingevoerd, die bepaalt wie wel en wie niet de Nederlandse nationaliteit heeft. Voor de niet-Europese bevolking, maar ook voor de groep 'gelijkgestelden', betekent dit dat ze wel onderdaan zijn van het Koninkrijk der Nederlanden, maar niet automatisch de Nederlandse nationaliteit bezitten.

Op de afbeelding is te zien dat de Europeanen een uiterst kleine groep vormen. Ondanks het feit dat zij slechts 0,4 % van de totale bevolking uitmaken, bekleden Europeanen wel de belangrijkste functies op het gebied van bestuur, leger en bedrijfsleven.

Hoe word je Nederlander?

De Europese status biedt een betere positie in de samenleving en geeft toegang tot westers onderwijs. Voor de niet-Europese bevolkingsgroepen is 'gelijkstelling' met de Europese bevolkingsgroep een middel om deze positie te verwerven, bijvoorbeeld door middel van een huwelijk met een Nederlandse man of een 'gelijkgestelde' Europeaan. De Nederlandse vrouw die met een niet-Nederlandse man trouwt, krijgt de nationaliteit van de man. Een voorwaarde voor 'gelijkstelling' is het hebben van een christelijke levens-

HOE WORD JE NEDERLANDER?

SANDRIJN DEKKERS (AMSTERDAM, 1971)

'Mijn opa Daan Cordus is 99 jaar geworden. Zijn lange leven heeft hij gebruikt om achter zijn roots te komen en dit verhaal aan iedereen bekend te maken. Opa Daan heeft geen gelegenheid onbenut gelaten om zijn verhaal aan ons, zijn kinderen, klein- en achterkleinkinderen, te blijven vertellen. Wij zijn ermee opgegroeid. Opa heeft de stichting Indo-Afrikaans Kontakt opgericht en zowel mijn moeder als ik zijn hierin actief geweest. Mijn zoon Morris, hier met mij op de foto, heeft zijn profielwerkstuk gewijd aan onze familiegeschiedenis. Het is een website die bestaat uit drie delen: Ghana-Indonesië-Nederland.

In 1832 heeft het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) een aantal honderden mannen van Ghana naar Indonesië verscheept. Mijn voorvader was een Ashanti. We kennen zijn naam niet. Na hun aankomst in Indonesië kregen zij nieuwe namen. De mannen kregen de status van Nederlander en werden gelegerd in Poerworedjo, Midden-Java. Hier trouwden zij met lokale vrouwen en zo ontstond de Indo-Afrikaanse gemeenschap. Door de omgeving werden zij *Belanda-Hitam* genoemd. Zwarte Hollanders. Er vonden vooral huwelijken plaats binnen de Indo-Afrikaanse gemeenschap en hierdoor vertonen veel mensen nog steeds Afrikaanse gelaatstrekken. Ik herken echt de mix.

ALS ZE MIJ VRAGEN: 'WAAR HOOR JE BIJ?' DAN WEET IK DAT NIET ZO GOED. DAN VRAAG IK MEZELF AF: 'IS HET ECHT BELANGRIJK OM ERGENS BIJ TE HOREN?'

Ik ben in beide landen geweest en grappig genoeg voel ik me meer thuis in Ghana dan in Indonesië. Wat me aanspreekt is de kracht van de vrouwen daar: zelfstandig en aanwezig. Als ze mij vragen: "waar hoor je bij?" dan weet ik dat niet zo goed. Dan vraag ik mezelf af: "Is het echt belangrijk om ergens bij te horen?" Soms voel ik me sterk, ongeacht waar ik vandaan kom. Soms kan ik me daar wankel in voelen. Ik moet bij deze vraag ook vaak denken aan een soortgelijke vraag die een interviewer aan mijn opa stelde: "Waar voel je je thuis?", "Ja, thuis, thuis", antwoordde mijn opa. "Ik voel me nergens écht thuis". Dat is het negatieve van het verhaal, maar er is ook een positieve kant: ik kan me goed aanpassen en me overal thuis voelen.'